Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

فصلنامهٔ تخصّصی مطالعات قرآن و حدیث سفینه
سال نوزدهم، شمارهٔ ۷۴ «ویژهٔ پژوهش‌های حدیثی»، بهار ۱۴۰۱، ص ۹-۴۶

شکل‌گیری و کارکردهای مرجعیت علمی زرارة بن اعین

سید علیرضا حسینی شیرازی[۱]
محمد لطفی پور[۲]

چکیده:

انقلاب علمی و فرهنگی شیعه در عصر امامت امام باقر علیه‌السلام با مدیریت پیوسته آن حضرت و تربیت راویان کوشا و فرهنگ‌گستر آغاز گردید. در پرتو هدایت امام معصوم، جامعه شیعه از مرحله فقر فرهنگی گذر کرده و به مرحله شکوفایی و بالندگی رسید.

زرارة بن اعین یکی از آن نخبگان شیعه است که با دریافت حداکثری آموزه‌های دینی در جایگاه مرجعیت علمی قرار گرفته و به نشر آن معارف در بستر جامعه فرهنگی پرداخت.

توجه ویژه نهاد امامت به زراره، ضرورت بازشناسی ویژگی‌های وی و هم‌چنین کارکردشناسی فرهنگی او در جایگاه مرجعیت علمی را بیش از پیش نمایان می‌سازد. نوشتار حاضر، با شیوه تحلیل متون حدیثی و رجالی شیعه، به این دو امر مهم پرداخته است.

واژگان کلیدی:

امام باقر علیه‌السلام، امام صادق علیه‌السلام، تاریخ حدیث شیعه، زرارة بن اعین، مرجعیت علمی

---

۱. استاد سطح عالی مرکز تخصصی علوم حدیث حوزه علمیه قم Sahoseini14@gmail.com
۲. دانش‌آموخته سطح ۳ مرکز تخصصی علوم حدیث حوزه علمیه قم. Mohammad.lotfipur@gmail.com

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.74.4.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

۱. طرح مسئله

بنیادی‌ترین عامل برای ورود به عرصه اعتبارسنجی احادیث اهل بیت علیهم‌السلام، مطالعه پیشینه تاریخ حدیث شیعه است.

نمی‌توان بدون توجه به این پیشینه، سخن شیخ بهائی در مشرق الشمسین[۱] و شیخ حسن عاملی[۲] در منتقی الجمان را درباره از میان رفتن قرائن موجود در منابع پیشین حدیثی، به‌عنوان پیش‌فرض قرار داد و بر پایه نظام اعتبارسنجی راوی‌محورِ حوزه حدیثیِ حلّه پیش‌رفت.

از مباحث مهم تاریخ حدیث، بحث حوزه‌ها و مکتب‌های حدیثی شیعه، به‌خصوص حوزه حدیثی کوفه است. این حوزه، نخستین حوزه جغرافیاییِ برخوردار از حضور گسترده مستمعان شیعه بود، که هدف نهاد امامت جهت دریافت و نشر آموزه‌های شیعی قرار گرفت؛ تا افزون بر رفع نیازهای فرهنگی خویش از توان بسترسازی و بهره‌مندسازی آیندگان نیز برخوردار گردد.

هر حوزه حدیثی دارای شخصیت حقوقی است که حوزه کوفه نیز از این پدیده مستثنا نیست. برای شناخت شخصیت حقوقی حوزه کوفه، می‌بایست آثار تولید شده اشخاص حقیقی و راویان فعّالی که بار تحمّل احادیث شیعه در خارج از کوفه ـ به‌ویژه مدینه[۳] ـ و انتقال آن به‌کوفه را به‌دوش کشیدند، مورد بررسی همه‌جانبه قرار داد.

از میان اشخاص حقیقی، مهم‌ترین نقش را نسل اولیه این راویان به عهده گرفتند. امام صادق علیه‌السلام از این افراد با عنوان مشیر "أَصحابُ أَبي"[۴] یا "قُرای ظاهرة"[۵] یاد می‌کنند.

---

۱. الشیخ البهائي، مشرق الشمسین، ص۳۱: «و خفي علیهم قدس الله أرواحهم کثیر من تلك الأمور التي کانت سبب وثوق القدماء بکثیر من الأحادیث...».

۲. العاملي، منتقی الجمان، ج۱، ص۱۴: ...فلمّا اندرست تلك الآثار و استقلّت الأسانید بالأخبار اضطرّ المتأخّرون إلی تمییز الخالي من الرّیب و تعیین البعید عن الشّكّ؛ فاصطلحوا علی ما قدّمنا بیانه.

۳. برخی از داد و ستدهای حدیثی بین امام علیه‌السلام و اصحاب در ایام حج، به‌خصوص در منطقه منی صورت گرفته است؛ ر.ک: الکلیني، الکافي، ج۱، ص۲۶۲، ح۵؛ همان، ص۴۹۱، ح۹؛ همان، ج۳، ص۳۱، ح۷.

۴. ر.ک: حسینی شیرازی، سیدعلیرضا، لطفی‌پور، محمد، مصداق‌یابی و کارکردهای فرهنگی واژه «أَصْحَابُ أَبِي» در کلام امام صادق علیه‌السلام.

۵. الطبرسي، الإحتجاج، ج۲، ص۳۲۷.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.74.4.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

این گروه، مسئولیت گسترش فرهنگ شیعه به بسترعمومی جامعه، حفظ میراث و انتقال آن به‌نسل‌های پسین را دارند. توجه خاص به‌این اشخاص کاشف از سرمایه‌گذاری صادقین علیهما‌السلام برای پرورش آن‌ها به‌عنوان مراجع علمی می‌باشد.

زراره از یارانی است که با مدیریت پیوسته امام معصوم علیه‌السلام در جایگاه مرجعیت علمی قرار گرفت. در نوشتار حاضر به‌ویژگی‌های زراره و هم‌چنین کارکرد و پیامدهای این جایگاه در حوزه حدیثی کوفه به‌تفصیل پرداخته خواهد شد.

۲. شناخت‌نامه زرارة‌بن‌اعین

زُرارَة‌بن‌اَعْیَن‌بن‌سُنسُن (متولد: حدود ۸۰ ق[۱]ـ وفات: ۱۴۸ یا ۱۵۰ق) از طبقه اول اصحاب اجماع[۲] و یاران خاص امام باقر و امام صادق علیهما‌السلام و از بزرگ‌ترین فقیهان و ادیبان و متکلمان شیعه[۳] بود.[۴] امام جعفر صادق علیه‌السلام او را از برترین اصحاب خود برشمرده است.[۵] تعابیر بلندی که در این‌گونه روایات به‌چشم می‌خورد بیان‌گر نقش والای او در پاس‌داشت احادیث اهل‌بیت و انتقال آن به دیگر نسل‌ها است.[۶]

اسم اصلی او، عَبدرَبّه و لقبش زراره بوده است.[۷] کنیه او را ابوعلی[۸] یا ابوالحسن[۹] ذکر کرده‌اند. زراره از خاندان آل‌اعین است که منسوب به اعین‌بن‌سُنْسُن می‌باشند: افراد آل‌اعین، کوفی و بیش‌ترین آن‌ها در شهر کوفه ساکن بوده‌اند.[۱۰] کاوش در خاندان‌های شیعیِ برخاسته از کوفه چنین نشان می‌دهد که این خاندان بیش از دیگران به خدمات علمی مشغول بوده‌اند.

---

۱. الزراري، رسالة أبی غالب الزراری، ص۱۳۶؛ و يقال إنه عاش سبعين سنة.
۲. الكشي، إختيار معرفة الرجال، ص۲۳۸، شماره۴۳۱.
۳. الزراري، رسالة أبی غالب الزراری، ص۱۳۶: والمتكلمون من الشيعة تلاميذه.
۴. النجاشي، رجال النجاشي، ص۱۷۵.
۵. الكشي، إختيار معرفة الرجال، ص۱۳۵، ش۲۱۵؛ ص۱۳۶، ش۲۱۹.
۶. همان، ص۱۳۳، ش۲۱۰؛ ص۱۳۶، ش۲۱۷.
۷. همان، ص۱۳۳، ش۲۰۸.
۸. ابن النديم، الفهرست، ج۱، ص۲۷۲؛ الزراري، رسالة أبی غالب الزراری، ص۱۳۳.
۹. النجاشي، رجال النجاشي، ص۱۷۵.
۱۰. الزراري، رسالة أبی غالب الزراری، ص۱۲۷.

سال نوزدهم، شمارهٔ ۷۴، بهار ۱۴۰۱

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.74.4.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

جد زراره، سُنْسُن از راهبان مسیحی به‌شمار آمده است. پسرش اعین نیز به مسیحیت ملتزم بوده و پس از اسارت به‌دست مسلمانان و رفتن به قبیله بنی‌شیبان به اسلام گروید.[۱] از گزارش‌های پُرشمار در کتاب کشی برداشت می‌شود که اعین و فرزندانش از اهل سنت بوده[۲] و سپس جمعی از آنان شیعه شده‌اند.[۳] زراره به همراه حمران، از شاگردان حَکَم‌بن‌عتیبه[۴] بود[۵] که به تدریج از حَکَم فاصله گرفته و به جمع یاران امام باقر علیه‌السلام پیوستند.[۶] امام صادق علیه‌السلام بهشت را به زراره بشارت داده است.[۷] وی از اصحابی است که پرسش‌گریِ دغدغه‌مند او موجب شد تا صحیفةالفرائض را با دست‌خط امیرالمومنین علیه‌السلام و املای پیامبراکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله که دربردارنده احکام الهی بود مشاهده کند.[۸]

گرچه آثار زراره در تمام زمینه‌های دین‌شناختی مشاهده می‌شود[۹]؛ اما در منابع فهرستی، فقط با نام‌بردن از کتاب الاستطاعة والجبر بسنده شده است.[۱۰]

بعضی از منابع رجالی وفات زراره را در سال ۱۴۸ قمری بعد از شهادت امام صادق علیه‌السلام

۱. همان، ص۱۲۹؛ ابن‌النديم، الفهرست، ج۱، ص۲۷۲.
۲. الكشي، إختيارمعرفةالرجال، ص۱۷۸، ش۳۰۸؛ ص۱۸۱، ش۳۱۸؛ ص۲۱۰، ش۳۷۰.
۳. الزراري، رسالةأبی غالب‌الزراری، ص۱۳۵.
۴. ابومحمد حکم‌بن‌عتیبه کندی (متوفای ۱۱۴ یا ۱۱۵ق) از فقهای اهل سنت محسوب می‌شود. لکن برقی او را در طبقه اصحاب امام سجاد علیه‌السلام برشمرده است. (البرقي، كتاب‌الرجال، ص۹) شیخ طوسی در رجال خود، مذهب وی را بتریه از شاخه‌های زیدیه می‌داند. (الطوسي، رجال‌الطوسي، ص۱۸۴) همو بر امام باقر علیه‌السلام دروغ می‌بست (الكشي، إختيارمعرفةالرجال، ص۱۵۸، ش۲۶۲) و حضرت او را به سبب فتاوای غیر صحیح نفرین کرده (الكليني، الكافي، ج۱، ص۴۰۰، ح۵؛ همان، ج۷، ص۳۹۵، ح۴) و وی را به عنوان عامل گمراهی و انحراف جامعه اسلامی معرفی کردند. (الكشي، إختيارمعرفةالرجال، ص۲۴۰، ش۴۳۹)
۵. الكشي، إختيارمعرفةالرجال، ص۲۱۰، ش۳۷۰.
۶. همان، ص۱۷۸، ش۳۰۸.
۷. همان، ص۱۷۰، ش۲۸۶.
۸. الكليني، الكافي، ج۷، ص۹۴، ح۳.
۹. بسیاری از روایات زراره و محمدبن‌مسلم توسط حریزبن‌عبدالله سجستانی وارد منابع مکتوب شیعه شده است.
۱۰. النجاشي، رجال‌النجاشي، ص۱۷۵.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.74.4.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

به فاصله دو ماه، یا کمتر، دانسته‌اند. زراره به هنگام وفات آن حضرت، بیمار بود و با همان بیماری از دنیا رفت.[۱] لیکن برخی دیگر وفات زراره را در سال ۱۵۰ ذکر کرده‌اند.[۲]

در ادامه به‌گونه اجمالی به بیان شرایط فرهنگی جامعه شیعه پرداخته و سپس ویژگی‌های مرجعیت علمی زراره را برخواهیم شمرد.

۳. نگاهی گذرا به شرایط فرهنگی جامعه شیعه در عصر امام باقر علیه‌السلام و پیامدهای آن

انقلاب فرهنگی امام باقر علیه‌السلام با بیان "حدیث" شکل گرفت.[۳] حدیث تنها و مهم‌ترین ابزار انتقال و گسترش آموزه‌های دینی به بستر جامعه ایمانی بود.

گسست جغرافیایی میان محل زندگی امام و جامعه شیعه، خلائی را پدید آورده بود که برای همه شهروندان جامعه شیعه، فرصت برقراری ارتباط حضوری با امام به هدف دریافت آموزه‌های دینی ممکن نبود.

سه اتفاق می‌توانست عامل از بین بردن این خلاء شود:

الف) کوچ دسته جمعی شیعیان به‌مدینه جهت دانش‌اندوزی.

ب) اقامت امام در میان شیعیان در شهر کوفه.[۴]

ج) تربیت فرهیختگان شیعه و گسیل آن‌ها به متن جامعه شیعی.

به دلیل عملی نشدن دو اتفاق نخست، رخداد سوم پدیدار گشت.

جامعه شیعه به جهت آسیب‌پذیری کمتر از خلاء وجود امام، نیازمند نخبگانی بود که در بالاترین مرتبه دین‌شناسی قرار داشته باشند.[۵] مهم‌ترین حرکت امام باقر علیه‌السلام، تربیت

---

۱. الكشي، إختيار معرفة الرجال، ص۱۴۳، ش۲۲۳.

۲. النجاشي، رجال النجاشي، ص۱۷۵.

۳. الكليني، الكافي، ج۱، ص۲۸۱، ح۲:... ثُمَّ دَفَعَهُ إِلَى ابْنِهِ مُحَمَّدِبْنِ عَلِيٍّ ع فَفَكَّ خَاتَماً فَوَجَدَ فِيهِ حَدِّثِ النَّاسَ وَ أَفْتِهِمْ وَ لَا تَخَافَنَّ إِلَّا اللهَ عَزَّ وَ جَلَّ فَإِنَّهُ لَا سَبِيلَ لِأَحَدٍ عَلَيْكَ فَفَعَل...؛ ر.ک: حسینی شیرازی، اعتبارسنجی احادیث شیعه، ص۲۷۸ به بعد.

۴. از بعضی گزارش‌ها چنین برداشت می‌شود که امام صادق علیه‌السلام برای مدت محدودی در کوفه اقامت داشتند. (ر.ک: الزراري، رسالة أبي غالب الزراري، ص۱۲۵؛ الحلي، فرحة الغري، ص ۵۸)

۵. ر.ک: الكليني، الكافي، ج۸، ص۱۷۸، ح۲۰۱.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.74.4.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

راویان کوشا و فرهنگ‌گسترمانند زراره بود. این گروه با دریافت حداکثری آموزه‌های دینی در جایگاه مرجعیت علمی نشسته و به نشر آن در بستر جامعه فرهنگی شیعه پرداختند. چنین پدیده‌ای زمینه ایمن‌سازی آن فرهنگ را از انحرافات فراهم آورد.[۱]

۴. ویژگی‌های مرجعیت علمی زراره

درک صحیح و تحلیل واقع‌بینانه از جایگاه مرجعیت علمی زراره در پرتو بازخوانی ویژگی‌های مهم زراره مقدور خواهد بود که در ادامه به تفصیل در هشت بخش بررسی می‌شود.

۴-۱. جامعیت علمی زراره

توان دین‌شناختی همه‌جانبه برخی از اصحاب امام باقر علیه‌السلام از جمله زراره در مرحله‌ای قرار داشت که به عنوان مخزن علم امام باقر و صادق علیهماالسلام معرفی گردیدند.[۲]

کشی به‌گاه شمارش از طبقه اول اصحاب اجماع، چهره زراره را در جامعیت دین‌شناختی به‌تصویر کشیده و اشاره به جایگاه ویژه او کرده است.[۳] این جامعیت، عاملی است که امام صادق علیه‌السلام مناظرات فقهی را به وی می‌سپرد.[۴]

ابن‌ندیم درباره او می‌نویسد: و زرارة أكبر رجال الشيعة فقها وحديثا ومعرفة بالكلام والتشيع.[۵] نجاشی در یادکرد زراره می‌گوید: زرارة‌بن‌أعين... شيخ أصحابنا في زمانه و متقدمهم، و كان قارئا فقيها متكلما شاعرا أديبا، قد اجتمعت فيه خلال الفضل و الدين، صادقا فيما يرويه.[۶] بی‌گمان روشن‌ترین خصوصیتی که بر پایه سخن ابن‌ندیم و نجاشی

۱. پیرامون وضعیت فرهنگی جامعه شیعه در ابتدای امامت امام باقر علیه‌السلام، ر.ک: حسینی شیرازی، سید علیرضا، لطفی‌پور، محمد، مصداق‌یابی و کارکردهای فرهنگی واژه «أَصْحَابُ أَبِي» در کلام امام صادق علیه‌السلام، ص۵۵؛ حسینی شیرازی، اعتبارسنجی احادیث شیعه، ص۲۳۷.
۲. الكشي، إختيار معرفة الرجال، ص۱۳۷، ش۲۲۷: وَ كَانُوا عَيْبَةَ عِلْمِهِ وَ كَذَلِكَ الْيَوْمَ هُمْ عِنْدِي.
۳. همان، ص۲۳۸، ش۴۳۱.
۴. همان، ص۲۷۶، ش۴۹۴.
۵. ابن‌النديم، الفهرست، ج۱، ص۲۷۲.
۶. النجاشي، رجال النجاشي، ص۱۷۵.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.74.4.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

می‌توان دریافت کرد، جامعیت علمی زراره در عرصه‌های مختلف دین‌شناختی است.

هنگامی‌که ابن‌ابی‌عمیر (از فقیهان طبقه سوم اصحاب اجماع[۱]) از جامعیت علمی جمیل‌بن‌دراج (بلندمرتبه‌ترین فقیه در طبقه دوم اصحاب اجماع[۲]) به شگفت آمده و به تمجید او زبان می‌گشاید، جمیل اندوخته‌های علمی خویش را مدیون زراره دانسته[۳] و همو در گزارش دیگر، اعتراف به بی‌نظیر بودن وی می‌کند.[۴]

ابو غالب زراری هنگام یادکرد از زراره، اشتغال فراوان به عبادت را مانع انجام کار علمی او دانسته است[۵] این در حالی است که وی از راویان پُرکار در عرصه حدیث قلمداد می‌شود و تعدادی از متکلمین و فقهای شیعه از شاگردان او محسوب می‌گردند.

توانمندی علمی وی به حدّی بود که توانست فقه برخاسته از واقع را از فقه غیرصحیح بازشناسد و به کج‌روی استاد خود یعنی؛ حَکَم‌بن‌عتیبه پی‌برده[۶]، و از طرف‌داری او دست بردارد. پس از این به خوشه چینی از خرمن علمی امامان همت گمارد و به عنوان انتقال‌دهنده پیام‌های امامتی از جانب امام باقر علیه‌السلام به حکم‌بن‌عتیبه نقش‌آفرینی کند.[۷]

افزون بر احترام ویژه برای شخصیت زراره[۸] و سخن وی[۹]، شناخت والای او از معارف اهل‌بیت علیهم‌السلام به فراوانی از سوی معصومان مورد تایید قرار گرفته است.[۱۰]

زراره به‌عنوان یکی از سرشناس‌ترین چهره حدیثی کوفه در عرصه پرسش‌گری نسبت به سایر اصحاب به‌گونه‌ای متفاوت عمل کرده و به‌دنبال لایه‌های عمیق دین‌شناسی

۱. الكشي، إختيار معرفة الرجال، ص۵۵۶، ش۱۰۵۰.
۲. همان، ص۳۷۵، ش۷۰۵.
۳. همان، ص۱۳۴، ش۲۱۳.
۴. همان، ص۱۵۴، ش۲۵۲: مَا رَأَيْتُ رَجُلًا مِثْلَ زُرَارَةَ بن أَعْيَنَ.
۵. الزراري، رسالة أبي غالب الزراري، ص۱۳۶.
۶. الكشي، إختيار معرفة الرجال، ص۱۵۸، ش۲۶۲؛ ص۲۰۹، ش۳۶۸.
۷. الكليني، الكافي، ج۱، ص۲۷۰، ح۱.
۸. الكشي، إختيار معرفة الرجال، ص۱۵۹، ش۲۶۴: درنگ در جمله پایانی ابوبصیر بیانگر این است که امام علیه‌السلام وی را امر به ملاقات و تکریم زراره کرده‌اند.
۹. الكشي، إختيار معرفة الرجال، ص۱۳۴، ش۲۱۱.
۱۰. الكليني، الكافي، ج۳، ص۲۷۳، ح۱؛ همان، ج۴، ص۲۹۴، ح۱۸.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.74.4.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

بوده است. با توجه به پرسش‌های علمی در عرصه‌های مختلف، جامعیت علمی او پدیدار می‌شود.[۱]

۲-۴. حامل اسرار اهل بیت علیهم‌السلام

امام معصوم علیه‌السلام به‌عنوان مدیر جامعه، بخشی از اطلاعات و اسرار را به دو جهت ـ ماندگاری در تاریخ و توان بحران‌زدائی ـ در اختیار فرهیختگان شیعه از جمله زراره قرار داد تا به‌آرامی و در طول تاریخ، به بستر جامعه شیعی راه یابد.

۱-۲-۴. ماندگاری در تاریخ

زراره در برخی از گزارش‌ها، خود را حامل اسرار امام دانسته و می‌گوید: اگر آنچه را که از امام صادق علیه‌السلام شنیده‌ام بیان کنم به‌دلیل اینکه افراد امکان پاس‌داری از آن اسرار را ندارند و در مکان‌های مختلف به‌نقل آن می‌پردازند به‌دار آویخته خواهند شد و بدن‌های آنان بربالای دار نفخ و ورم خواهد کرد.[۲]

این دسته از گزارش‌ها به‌واسطه گزارش دیگری از امام صادق علیه‌السلام تأیید می‌شود که از وی با عنوان: "مُسْتَوْدَعُ سِرِّي" یاد می‌کند.[۳]

از این گزارش‌ها چنین برمی‌آید که امام صادق علیه‌السلام در مقام بیان معرفی جریان و افرادی هستند که به‌دلیل برخورداری از اسرار و جامعیت علمی، توان انتشار آموزه‌های دینی در قالب صحیح و استوار را داشته‌اند.

به‌همین سبب افرادی همانند جمیل‌بن‌دراج به این سمت و سو هدایت شده تا ضمن بهره‌گیری از اسرار زراره، آن‌ها را در طول تاریخ ماندگار کرده و در موقعیت‌های مناسب به جامعه شیعه انتقال دهد.[۴] شاید به همین دلیل باشد که جمیل در طبقه دوم اصحاب اجماع، افقه فقهای این طبقه معرفی شده است.[۵]

---

۱. ر.ک: الکلیني، الکافي، ج۱، ص۶۵، ح۵؛ همان، ج۷، ص۹۴، ح۳.
۲. الکشي، إختیارمعرفةالرجال، ص۱۳۴، ش۲۱۲.
۳. همان، ص۱۳۷، ش۲۲۰.
۴. همان، ص۱۳۴، ش۲۱۳.
۵. همان، ص۳۷۵، ش۷۰۴.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.74.4.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

۲-۲-۴. توان بحران‌زدائی

پس از شهادت امام صادق علیه‌السلام عمده فرهیختگان به امامت عبدالله افطح باور داشتند.[۱] این پدیده به‌دلیل تدبیری بود که امام در وصیت خود به‌کار گرفته تا کانون توجه از امام کاظم علیه‌السلام به افراد مختلف معطوف شده تا جان ایشان حفظ گردد.[۲]

نه تنها استمرار حیات جامعه شیعی بلکه، بقای هستی عالم در گرو وجود امام علیه‌السلام است.[۳] بر همین پایه هر تلاشی که برای حفظ جان امام صورت گیرد در راستای اراده الهی و تحقق اهداف کلّی خلقت است.

زراره از افرادی بود که از سرّ امامت موسی‌بن‌جعفر علیه‌السلام اطلاع داشت و مأمور بود برای حفظ جانِ امام، لب فرو بندد تا جامعه دچار بحران نبودِ امام نگردد. هر چند این خودداری و لب فروبستن موجب شد که زراره تا دو نسل، اتهام نشناختن امامِ بعد از امام صادق علیه‌السلام را برای خود بخرد.[۴]

۳-۴. جریان‌سازی علمی زراره (تولید پرسش‌ها و دریافت پاسخ‌های نوین)

اصحاب امام باقر علیه‌السلام هنگامی‌که در مرحله رشد علمی و تحمّل آموزه‌های دینی قرار داشتند با مطالب دریافتی از ناحیه امام علیه‌السلام دو گونه برخورد می‌کردند:

۱. تمام یاران امام علیه‌السلام توان پرسش از لایه‌های عمیق دین شناختی را نداشتند. مشکل این دسته از افراد، نشناختن جریان‌ها و فتنه‌های پیدا شده در بستر جامعه شیعی و فرو رفتن در دام حیرت بود. این گونه افراد قدرت نشان‌دادن واکنش مناسب را در مقابل پدیده‌ها و بحران‌ها نداشتند.[۵]

---

۱. الكليني، الكافي، ج۱، ص۳۵۱، ح۷.
۲. همان، ج۱، ص۳۱۰، ح۱۳.
۳. همان، ج۱، ص۱۷۸؛ بَابُ أَنَّ الْأَرْضَ لَا تَخْلُو مِنْ حُجَّة.
۴. الصدوق، کمال‌الدین و تمام‌النعمة، ج۱، ص۷۵؛ امام رضا علیه‌السلام در مورد زراره فرمودند: إِنَّ زُرَارَةَ كَانَ يَعْرِفُ أَمْرَ أَبِي علیه‌السلام وَ نَصِّ أَبِيهِ عَلَيْهِ وَإِنَّمَا بَعَثَ ابْنَهُ لِيَتَعَرَّفَ مِنْ أَبِي علیه‌السلام هَلْ يَجُوزُ لَهُ أَنْ يَرْفَعَ التَّقِيَّةَ فِي إِظْهَارِ أَمْرِهِ وَ نَصِّ أَبِيهِ عَلَيْهِ.
۵. الكليني، الكافي، ج۱، ص۳۵۱.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.74.4.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

نداشتن روحیه پرسش‌گری[۱] و انتقال داده‌های ناقص به بستر جامعه اسلامی قبل از صادقین علیهما السلام موجب گردید که یاران این دو امام به‌پرسش‌گری و تکیه بر آن تشویق و ترغیب شوند.[۲]

۲. بعضی از یاران مانند زراره، از یک طرف در مسیر دریافت آموزه‌های دینی قرار داشت و از طرف دیگر، طرح فرهنگی امام باقر علیه السلام را در جامعه شیعه پیاده‌سازی می‌کرد. وی معمولاً به‌دنبال پرسش از چرائی و چگونگی فعل یا قول امام بود تا با تولید پرسش‌های جدید و دریافت پاسخ‌ها، جریان سازی علمی را به پیش بَرَد.

امام علیه السلام به‌منظور مدیریت و تربیت روحیه پرسش‌گرانه وی، دو رویکرد را در پیش گرفتند:

رویکرد اول: به‌بعضی از پرسش‌های زراره پاسخ نمی‌گفتند؛ کشی در گزارش خود نقل کرده است که زراره سوالش را درباره اوقات نماز ظهر و عصر از امام صادق علیه السلام پرسید، لوح‌های خود را گشود تا پاسخ را بنویسد، اما امام پاسخ او را ندادند، وی الواح خود را بست و گفت وظیفه ما این است که از شما سوال کنیم و شما نسبت به وظیفه خود داناتر هستید؛ سپس از محضر امام خارج شد. امام علیه السلام پاسخ سوال را از طریق ابوبصیر به‌اطلاع وی رساندند.[۳]

شاید بتوان از این گزارش چنین برداشت کرد که هدف از سکوت و پاسخ ندادن امام به‌جهت تقویت جنبه روحیّه تعبّد زراره و اطاعت‌پذیری محض وی از امام باشد که در میان کلماتش به آن اشاره شده است.

رویکرد دوم: برای افزایش توان علمی زراره به‌سوالات وی درباره آگاهی از چرائیِ چندگانه‌گوئی معصوم، پاسخ می‌دادند[۴] تا با شناخت بهتر وضعیت جامعه پیرامونی و گزینش خط مشی صحیح در پیشامدهای آینده بتواند جریان‌سازی علمی و فرهنگی ایجاد کند.

---

۱. همان، ج۱، ص۶۴؛ الشریف الرضي، نهج البلاغة، ص۳۲۷ خطبه۲۱۰.
۲. ر.ک: الصفار، بصائرالدرجات، ج۱، ص۳۸؛ الكليني، الكافي، ج۱، ص۴۰.
۳. الكشي، إختيارمعرفة الرجال، ص۱۴۳، ش۲۲۶.
۴. الكليني، الكافي، ج۱، ص۶۵، ح۵.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.74.4.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

سال نوزدهم، شمارهٔ ۷۴، بهار ۱۴۰۱

۱-۳-۴. پرسش از علت حکم

در میان پرسش‌های زراره از امام علیه‌السلام به سوال‌هایی برمی‌خوریم که نشان از دغدغه وی برای شناخت کامل و همه‌جانبه دارد؛ چه این‌که او از علت حکم پرسش می‌کرد، اما سوالات بسیاری از راویان دیگر از دامنه شناخت احکام فراتر نمی‌رفت. زراره می‌گوید:

> به امام باقر علیه‌السلام عرض کردم آیا به من خبر می‌دهید از کجا دانستید که در وضو باید فقط قسمتی از سر و پا را مسح کرد؟ حضرت تبسمی کرد، فرمود: ای زراره هم پیامبراکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله و هم قرآن این را بیان کرده است. خداوند متعال می‌فرماید: ﴿فَاغسِلُوا وُجُوهَکم﴾ از این‌جا شناختیم که باید همه صورت شسته شود. پس فرمود: ﴿وَأَیدیکُم إِلَی المَرافِقِ﴾ این جمله را به جمله قبل عطف کرد. یعنی باید تمام دست تا آرنج شسته شود. بعد فرمود: ﴿وَامسَحوُا بِرُؤُسِکُم﴾ از این‌که این جمله را با دو جمله قبل فرق گذاشته و ﴿رُؤُسِکُم﴾ را با حرف «با» که به معنای بعض است آورده، شناختیم که باید بخشی از سر را مسح کرد. پس با عطف به‌کلمه ﴿رُؤُسِکُم﴾ فرمود: ﴿وَأَرجُلَکُم إِلَی الکَعبینِ﴾. پیامبراکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله نیز چنین فرمود، اما مردم (مخالفان مذهب) آن را ضایع کردند.[۱]

۲-۳-۴. پرسش‌های پی‌درپی و پرشمار

پرسش‌های پی‌درپی و سؤالاتی از زوایای مختلف در بعضی از گزارش‌های فقهی، نشان‌گر کاوش‌گری و توانایی چشم‌گیر و باریک‌بینی زراره در مباحث فقهی است.[۲] او در برخی موارد به پرسش‌های محدود و کوتاه بسنده نمی‌کند، بلکه تا تمام اطراف مسئله‌ای حتی در مسائل شخصی برای وی آشکار نمی‌شد، دست از پرسش برنمی‌داشت. به‌عنوان نمونه زراره می‌گوید:

> به امام باقر علیه‌السلام عرض کردم: نظر شما درباره ازدواج با این مردم چیست؟ به این سنّ که می‌بینید رسیده‌ام و هرگز ازدواج نکرده‌ام.
> حضرت فرمود: چه چیزی مانع ازدواج تو شده است؟ عرض کردم: مانعی نیست

---

۱. الکلینی. الکافی، ج۳، ص۳۰، ح۴.
۲. ر.ک: ابن‌أبي‌جمهورالأحسائي، عوالي‌اللئالي، ج۴، ص۱۳۳، ح۲۲۹.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.74.4.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

جز اینکه می‌ترسم ازدواج با آنان برایم حلال نباشد، شما چه دستور می‌دهید؟ فرمود: تو که جوان هستی، چه می‌کنی؟ آیا صبر می‌نمایی؟ عرض کردم: کنیز می‌گیرم. فرمود: اکنون بگو که به چه دلیلی کنیزان را برای خود حلال می‌دانی؟ عرض کردم: کنیز همانند زن آزاد نیست، اگر از او چیزی را ببینم که مرا به شک اندازد، او را فروخته و از او کناره‌گیری می‌کنم.

فرمود: برایم بگو که به چه دلیلی او را حلال می‌دانی؟ من پاسخی برای این سؤال نداشتم، پس عرض کردم: نظر شما چیست؟ آیا ازدواج کنم؟ فرمود: من باکی ندارم از اینکه تو چنین کنی. عرض کردم: اینکه فرمودی "باکی ندارم از اینکه تو چنین کنی" به دو گونه قابل برداشت است: باکی ندارم از اینکه بفرمایی بدون این‌که من به تو دستور داده باشم تو گناه کنی؛ پس به من چه دستوری می‌دهید که طبق دستور شما عمل کنم؟ حضرت فرمود: رسول خدا ازدواج نمود و داستان زن نوح و زن لوط را هم خود می‌دانی که هر دو در نکاح دو بنده از بندگان شایسته بودند.

عرض کردم: رسول خدا در این مورد هم‌چون من نیست، زیرا زنِ آن حضرت تحت امر ایشان بوده و به حکم و دینش اقرار داشت. حضرت فرمود: می‌پنداری از کلمه "خیانت" در سخن خداوند عزوجل که فرمود: "پس به آن دو خیانت کردند" چه معنی‌ای جز هرزگی مد نظر داشته است، و حال آن‌که رسول خدا به فلانی زن داده است؟ عرض کردم: خدایت به سلامت دارد، به من چه دستوری می‌دهی، آیا بروم بنا به دستور شما ازدواج کنم؟ حضرت فرمود: اگر چنین کنی، پس باید زن ساده‌ای بگیری.

عرض کردم: منظورتان از زن ساده چیست؟ فرمود: پرده‌نشینان پاکدامن.

عرض کردم: با کسی ازدواج کنم که بر مذهب سالم بن ابی حفصه باشد؟ فرمود: نه.

عرض کردم: کسی که بر مذهب ربیعة الرای باشد؟ فرمود: نه، بلکه از میان دخترانِ جوانی که در سرپرستی پدرشان باشند و نه اظهار کفر می‌کنند و نه از این امر (امامت) که شما بر آن هستید آگاهی دارند.

عرض کردم: آیا شما چنین زنی را مؤمن می‌دانید یا کافر؟ فرمود: چنین زنی اهل نماز و روزه و تقوا است ولی مذهب شما را نمی‌داند.

عرض کردم: خداوند عزوجل فرموده است: "او است که شما را آفرید، برخی از

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.74.4.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

شما کافرند و برخی مؤمن" نه! به خدا سوگند هیچ‌یک از مردم نیست مگر این‌که یا مؤمن باشد و یا کافر.

امام باقر علیه‌السلام فرمود: ای زراره! سخن خدا از سخن تو راست‌تر است، آیا این سخن خداوند عزوجل را ندیده‌ای که می‌فرماید: "کسانی که کار شایسته را با [کار] دیگری که بد است آمیخته‌اند، امید است خدا توبه آنان را بپذیرد"؟....[1]

زراره از سالیان قبل از امامت امام صادق علیه‌السلام در عرصه پرسش‌گری و ارتباط علمی با ایشان فعالیت داشته است. پرسش‌های پرشمار وی از مسائل حج شاهد این نکته است. شیخ صدوق در گزارشی از زراره نقل می‌کند که به امام صادق علیه‌السلام عرض کرد: سال‌های طولانی (۴۰ سال) از شما درباره حج سوال می‌کنم و پاسخ می‌دهید؛ حضرت بیان فرمود: دو هزار سال قبل از آدم در این خانه حج می‌کردند و دارای مسائل زیادی است؛ آیا توقع داری که مسائلش در ۴۰ سال تمام گردد؟[2]

۳-۳-۴. پرسش‌های چالش برانگیز

کلینی در گزارش دیگری از حماد نقل کرده است صدای امام و زراره در هنگام گفتگو برای پرسش و پاسخ چالش برانگیز به‌گونه‌ای بلند می‌شد که از بیرون منزل قابل شنیدن بود.[3]

علامه مجلسی درباره این روایت می‌نویسد:

"این جمله قدح در زراره است [زیرا در برابر سخن امام اظهارِ نظر کرده است] و دلالت بر بی‌ادبیِ او دارد و چون جلالت و قدر و مقام او مورد اتفاق شیعه امامیّه است و اخبار بسیاری بر آن دلالت دارد به سخنی که برخلاف آن اشاره دارد اعتباری نیست و ممکن است این امور در آغاز کارِ وی باشد پیش از آن‌که معرفتِ او کامل شود یا اینکه طبع و خوی او این‌گونه بوده که بحث و مشاجره می‌کرده و نمی‌توانسته خودداری کند و این از راه شك و تردید او نبوده است و شاید

۱. الکلیني، الکافي، ج۲، ص۴۰۲، ح۲.
۲. الصدوق، من لایحضره الفقیه، ج۲، ص۵۱۹، ح۳۱۱۱.
۳. الکلیني، الکافي، ج۲، ص۳۸۲، ح۳: فَارْتَفَعَ صَوْتُ أَبِي جَعْفَرٍ علیه‌السلام وَ صَوْتِي حَتَّى كَانَ يَسْمَعُهُ مَنْ عَلَى بَابِ الدَّارِ.

سال نوزدهم، شمارهٔ ۷۴، بهار ۱۴۰۱

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.74.4.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

مقصودش آموختن کیفیت مناظره در مطلب بوده که با مخالفان بتواند بحث کند یا از شدت علاقه او به‌ائمه راضی نمی‌شد که مخالفان به‌بهشت بروند".[۱]

از آن جائی‌که زراره با پرسش‌های خود از امام، واقف به افضلیت ولایت در ارکان اسلام بوده است[۲] شنیده‌شدن صدای بلند او در مواجهه با امام، نمی‌تواند به‌عنوان مخالفت با ولایت تلقی شود؛ زیرا افرادی هم‌چون زراره در آینده به‌کوفه اعزام خواهند شد و با تأسیس حوزه حدیثی کوفه، بار تحول جامعه شیعه را به‌دوش خواهند کشید.

اینگونه پرسش و پاسخ‌های چالش‌برانگیز دو هدف را در زراره پایه‌گذاری می‌کند:

۱. فهم عمیق و دقیق نسبت به لایه‌های مختلف آموزه‌های دینی که رسیدن به جامعیت دین‌شناسی را در پی دارد.

۲. به یادگار گذاشتن متون حدیثی از امام علیه‌السلام برای نسل‌های پسین که در پرتو آن می‌توان تاریخ حدیث شیعه را دقیق‌تر و همه‌جانبه‌تر معنا و تحلیل کرد.

عرصه‌های پرسش‌گری زراره را می‌توان به‌وسیله نرم‌افزار درایة‌النور[۳] در محدوده کتب اربعه پیگیری کرد و بر اساس آن‌ها میدان تاخت و تاز و کنجکاوی زراره را مورد بررسی قرار داد.

۴-۳-۴. آمار پرسش‌های زراره در کتب اربعه و کتاب الکافی

در جدول ذیل، فراوانی پرسش‌های زراره قابل مشاهده است که میزان ۳۸،۵۶ درصد از میراث ماندگار زراره در کتب اربعه به‌برکت پرسش‌های وی بوده و نزدیک به همین مقدار یعنی ۳۳،۳۶ درصد در کتاب کافی تجلی پیدا کرده است.

روایات زراره در کتب اربعه	پرسش‌های زراره در کتب اربعه	روایات زراره در الکافی	پرسش‌های زراره در الکافی	پرسش‌های اعتقادی زراره در الکافی	پرسش‌های فقهی زراره در الکافی	پرسش‌های در روضه الکافی
۲۷۰۲ سند	۱۰۴۲ سند	۹۵۰ سند	۳۱۷ سند	۳۵ سند	۲۷۹ سند	۳ سند

۱. المجلسي، مرآة‌العقول في شرح أخبار آل‌الرسول، ج۱۱، ص۱۰۷.

۲. الكليني، الكافي، ج۲، ص۱۸، ح۵.

۳. با فرمول: زرارة ← (سألت: سألته: قلت) در جستجوی برنامه درایة‌النور می‌توان روایات زراره را که در قالب «سألتُ و سألتُه و قلتُ» از امام پرسش کرده است، مورد جستجو قرار داد.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.74.4.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

تفاوت زراره با دیگران در عرصه پرسش‌گری در حیطه فعالیتشان است. به‌گاه بررسی ریز موضوعات روایات زراره به‌لحاظ ترسیم جامعیت دین شناختی به‌دست می‌آید که عرصه‌های پرسش‌گری وی محدود به‌چند موضوع نبوده است.

در جدول زیر عرصه‌های پرسش‌گری زراره در موضوعات اعتقادی و فقهی در کتاب الکافی قابل پیگیری است.[1]

پرسش‌های اعتقادی			
العقل و الجهل	۰	الإیمان و الکفر	۲۰
فضل العلم	۴	الدعاء	۲
التوحید	۶	فضل القران	۰
الحجة	۳	العشرة	۰

پرسش‌های فقهی			
الطهارة	۱۷	الذبائح	۰
الحیض	۵	الأطعمه	۷
الجنائز	۷	الأشربه	۴
الصلاة	۵۱	النرد و الشطرنج	۱
الزکاة	۱۴	الزي و التجمل	۱
الصیام	۹	الدواجن	۰
الحج	۳۰	الوصایا	۳
الجهاد	۰	المواریث	۱۰
المعیشة	۱۴	الحدود	۵
النکاح	۴۰	الدیات	۹
العقیقة	۰	الشهادات	۱
الطلاق	۳۷	القضاء و الأحکام	۱
العتق	۵	الأیمان و النذور	۸
الصید	۰		

۱. رقم (۰) در جدول حاضر نشان‌گر نبودِ پرسش از سوی زراره در باب‌هایی است که از او روایت نقل شده است.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.74.4.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

از آمار ارائه شده به دست می‌آید که پرسش‌های زراره در بحث‌های صلاة، حج، نکاح و طلاق، حجم بیشتری را به خود اختصاص داده است.

۴-۴. برتری در مناظرات و جدال احسن

امام صادق علیه‌السلام، برخی از یاران خود مانند زراره را که دارای جایگاه بلند علمی بودند برای مناظره و مذاکره با دانشمندان دیگر ادیان و مذاهب برمی‌گزید. و به مخالفان می‌فرمود: اگر در مناظرات علمی بر اصحابم پیروز شدید، بدان‌گونه است که بر من پیروز شده‌اید.[۱] این کلام امام صادق علیه‌السلام حکایت‌کننده میزان اطمینان آن حضرت به جایگاه علمی زراره و هم‌ترازان او است.

امام علیه‌السلام اصحاب خود را به مناظره در علوم مختلف (اعراب قرآن، عربی، فقه، کلام، بحث استطاعت، توحید، امامت) با دانشمند شامی دعوت کرد، زراره نیز از جمله افراد این گروهِ برگزیده است، که مناظره در مباحث فقهی را با وی انجام می‌دهد.[۲]

امام علیه‌السلام از دعوت اصحاب به مناظره چند هدف را دنبال می‌کرد:

۱. از این طریق توان اطرافیان خود را به عموم بشناساند و به مخاطب القاء کند که ذره‌ای در برتری علمی اصحاب خود تردید و شک ندارد.

۲. ناتوانی مخالفان را در مناظرات علمی آشکار کند.

۳. به دگراندیشان توجه دهد که نه‌تنها آنان توانمندی مناظره و مقابله با حضرت را ندارند، بلکه غلبه بر یاران وی هم مقدور نمی‌باشد.

۴-۵. عرضه احادیث بر زراره

از برخی گزارش‌ها چنین برمی‌آید که زراره خود را در مباحث فقهی ارث و وصایا دارای جامعیت می‌دانست، به گونه‌ای که در پیِ‌یافتن مسائل جدید بود، اما چیزی را نمی‌یافت که پاسخش را نداند. امام باقر علیه‌السلام به جهت آگاهی بخشیدن زراره از حقائق ارث و وصایا، کتاب صحیفة‌الفرائض امیرالمؤمنین علیه‌السلام را به وی نشان داد. هر چند او در گام‌های

۱. الكشي، إختيار معرفة الرجال، ص۲۷۵، ش۴۹۴.
۲. همان.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.74.4.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

نخستین مواجهه با این کتاب، واکنشی از خود نشان داد که نشان از باورناپذیریِ محتوایی آن داشت؛ لکن با ارشاد و راهنمایی امام باقر علیه‌السلام برخورد خود را تغییر داد.[۱]

آگاهی زراره از صحیفة الفرائض و توانمندی او در مجموعه مباحث فقهی مرتبط با ارث و وصایا، افراد پرسش‌گری هم‌چون عمربن‌اذینه را برآن داشت تا در نوبت‌های متعدد پرسش‌های فراوانی را در این زمینه بروی عرضه بدارد.[۲]

> عمربن‌اذینه می‌گوید: به زراره گفتم: گروهی از امام صادق و پدرش امام باقر علیهماالسلام سهام ارث را روایت کرده‌اند. من روایت آنان را بر تو عرضه می‌دارم، هر روایتی که باطل باشد، بگو این روایت باطل است. و آن روایتی که حق باشد بگو حق است؛ اما شخصاً روایت مکن و ساکت باش.[۳]

از گزاره‌های فقهی به دست می‌آید که علی‌بن‌سعید[۴] و شاگرد وی موسی‌بن‌بکرواسطی[۵] از کسانی هستند که احادیث کتاب میراث را بر زراره عرضه کرده و به شنیدن پاسخ او اهتمام داشتند. از جواب زراره برداشت می‌شود که عرضه‌کنندگان به دنبال حجت قطعی برای عمل به روایات امام علیه‌السلام بودند.

کلینی در کافی نقل می‌کند که بعضی از شیعیان حتی روایتی که بدون واسطه از امام می‌شنیدند را به زراره عرضه می‌کردند؛ به‌عنوان نمونه سلمة‌بن‌محرز می‌گوید:

> به امام صادق علیه‌السلام عرض کردم: یك نفر اَرمانی از دنیا رفت و اجرای وصیت خود را به من واگذار کرد. حضرت پرسید: اَرمانی کیست؟ گفتم: از نژاد نبط که در

---

۱. الكليني، الكافي، ج۷، ص۹۴، ح۳.
۲. همان، ج۷، ص۹۶، ح۱؛ همان، ج۷، ص۱۰۰، ح۲؛ همان، ج۷، ص۱۰۳، ح۵.
۳. همان، ج۷، ص۹۱، ح۱؛ همان، ج۷، ص۹۸، ح۳.
گزارش حاضر نشان می‌دهد که عمربن‌اذینه از دستیابی زراره به آموزه‌های دینی اطمینان دارد. همچنین از یک طرف به آگاهی زراره نسبت به کتاب الفرائض امیرالمومنین علیه‌السلام اطلاع داشته و از طرف دیگر این حقیقت را دریافته است که امکان انتشار کتاب الفرائض در عرصه روایات فقهی در بازه زمانی امامت صادقین علیهماالسلام وجود ندارد.
۴. همان، ج۷، ص۸۱، ح۲.
۵. همان، ج۷، ص۱۰۴، ح۷؛ الطوسي، تهذيب الأحكام، ج۹، ص۳۰۱، ح۳۷.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.74.4.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

کوهستان زندگی می‌کنند. دارایی خود را به من وصیت کرد و تنها از او یك دختر به‌جا مانده است. حضرت فرمود: نصف اموال او را به دخترش تسلیم کن.

راوی در ادامه می‌گوید:

در مراجعت به کوفه فتوای امام صادق علیه‌السلام را برای زراره نقل کردم. زراره گفت: حضرت از تو تقیه کرده است، تمام اموال آن مرحوم مربوط به دخترش است. مجدداً که خدمت امام صادق علیه‌السلام شرفیاب شدم، گفتم: خداوند کارهای شما را اصلاح کند. اصحاب ما تصور کرده‌اند که شما از من تقیه کرده‌اید.

حضرت فرمود: نه، به خدا سوگند! از تو تقیه نکردم. بلکه، مصلحت تو را در نظر گرفتم. آیا کسی از ماجرای وصیت مطلع شده است؟ گفتم: نه؛ حضرت فرمود: نیمِ دیگر میراث را هم به آن دختر تسلیم کن.[1]

این گزارش بیان‌گر آگاهی و شناخت عمیق زراره از حقیقت دین می‌باشد.

۶-۴. کوشش مستمر در دستیابی به آموزه‌های علمی

زراره در راه فراگیری و ضبط حدیث، نهایت سعی خود را به‌کار می‌گرفت، زمانی‌که به محضر امام می‌رسید، الواحی را برای یادداشت پاسخ‌های آن بزرگواران به‌همراه خود می‌برد،[2] تا از گزند فراموشی و آسیب محفوظ بماند.

شیوه‌های کوشش مستمر زراره در فراگیری علمی را می‌توان در سه بخش دنبال کرد:

۱. حضور در جلسات عمومی: زراره با شرکت در مجالس عمومی، به پرسش و شنیدن مطالب امام می‌پرداخت و از این راه توشه و ثمره‌ای در حد توان خود فرا می‌گرفت. بعضی از آن موارد با عبارت‌هایی مانند: سمعت اباجعفر، سمعت اباعبدالله، عن احدهما، سئلت و... بیان شده است.

۲. حضور در جلسات اختصاصی: زراره از یارانی بود که با داشتن وقت اختصاصی بین نماز ظهر و عصر از امام باقر علیه‌السلام بدون همراهی فرد دیگر، این امکان برای او فراهم آمد

---

۱. الکلیني، الکافي، ج۷، ص۸۶، ح۳.
۲. الکشي، إختیار معرفة الرجال، ص۱۴۳، ش۲۲۶.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.74.4.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

تا با کوشش علمی مستمر در مدت زمان طولانی آموزه‌های دینی را بی‌واسطه از ایشان فرا گیرد.[۱] وی در این‌گونه مجالس آسوده‌تر بوده، و توانایی طرح مسائل پراهمیت و اختصاصی خود و دریافت پاسخ‌های فراخور آن را از حضرت داشته است. علی‌بن‌عطیّه از زراره چنین نقل می‌کند: اگر آنچه را که از امام صادق علیه‌السلام شنیده‌ام بیان کنم به‌دلیل اینکه افراد امکان پاس‌داری از آن اسرار را ندارند و در مکان‌های مختلف به نقل آن می‌پردازند، به‌دار آویخته خواهند شد و بدن‌های آنان بر بالای دار نفخ و ورم خواهد کرد.[۲]

۳. هنگامی‌که دستیابی به امامان علیهم‌السلام برای زراره سخت می‌شد، به‌وسیله ارسال نامه و یا اعزام افراد مورد اطمینان به‌کسب علم و آگاهی می‌پرداخت؛ به عنوان نمونه می‌توان به رهسپاری فرزندش حسین[۳] و عبدالله[۴] نزد امام صادق علیه‌السلام اشاره کرد. هم‌چنین در برخی از زمان‌ها از طریق فرستادن نامه به حضرت درباره احادیث رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله پرسش می‌کرد.[۵]

با نگاه آماری می‌توان زراره را در زمره راویان دین‌شناس و پُرکار برشمرد که به‌دلیل برخورداریِ حداکثری از آموزه‌های دینی در رفع نیاز و اصلاح فرهنگ جامعه نقش آفرید. در کتب اربعه شیعه تعداد ۸۲۷۴ سند[۶] از امام باقر علیه‌السلام توسط ۳۶۰ راوی نقل شده است که تعداد ۱۸۶۵ سند آن توسط زرارة‌بن‌اعین به‌نسل بعد انتقال داده شده است. از این آمار مشاهده می‌شود که ۲۲/۵۴ درصد یعنی نزدیک به‌یک چهارم از تراث حدیثی امام باقر علیه‌السلام توسط زراره نقل شده و به‌دست ما رسیده است.

در جدول زیر میزان فراوانی روایات اعتقادی (۱۳۷ سند) و فقهی (۷۹۳ سند) از زراره در کتاب الکافی قابل مشاهده است:

---

۱. الکلیني، الکافي، ج۷، ص۹۴، ج۳:...فَأَتَيْتُهُ مِنَ الْغَدِ بَعْدَ الظُّهْرِ وَكَانَتْ سَاعَتِيَ الَّتِي كُنْتُ أَخْلُو بِهِ فِيهَا بَيْنَ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ...

۲. الکشي، إختيارمعرفة الرجال، ص۱۳۴، ش۲۱۲.

۳. همان، ص۱۴۱، ش۲۲۲.

۴. همان، ص۱۳۹، ۲۲۱.

۵. العياشي، تفسيرالعياشي، ج۱، ص۳۳۵.

۶. کاربست واژه «سند» به‌جای «روایت» به سبب تکراری بودن برخی احادیث در کتب اربعه است.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.74.4.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

روایات اعتقادی			
العقل و الجهل	۰	الإيمان والكفر	٦٨
فضل العلم	٧	الدعا	١١
التوحيد	٨	الفضل القرآن	٢
الحجة	٣٥	العشرة	٦

روایات فقهی			
الطهارة	٤٧	الذبائح	١
الحيض	٩	الأطعمه	٢٣
الجنائز	٣٢	الأشربه	١٢
الصلاة	١٤٥	النرد و الشطرنج	١
الزكاة	٤٥	الزي و التجمل	١٠
الصيام	٢٠	الدواجن	٣
الحج	٦٩	الوصايا	١٢
الجهاد	٣	المواريث	٦٣
المعيشة	٣٩	الحدود	٢١
النكاح	٦٨	الديات	١٦
العقيقة	٩	الشهادات	٢
الطلاق	١١٠	القضاء و الأحكام	١
العتق	١٢	الأيمان و النذور	١٣
الصيد	٧		

روایات الروضة	
الروضة	٢٠

هنگام توجه به کمیت و کیفیت احادیث زراره، دو نکته به‌روشنی آشکار می‌گردد:

۱. تعداد بسیار بالای احادیث.

۲. گوناگونی موضوعات احادیث.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.74.4.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

روایات زراره از مهم‌ترین گام‌های معرفتی یعنی خداشناسی، شناخت رسول و جانشینان وی آغاز گردیده و سپس در بیان حقوق اجتماعی و تغذیه روحی و جسمی کوشیده است. در فرجام کار به مقررات و ضابطه‌هایی مانند: قضا، شهادات، حدود و تعزیرات، دیات و قصاص پرداخته که اعتنای به‌آن موجب نظم اجتماعی می‌شود.

۷-۴. رهایی شیعیان از وابستگی علمی و فرهنگی

در آغاز امامت امام باقر علیه‌السلام برایند عمومی جامعه شیعه در محاصره فرهنگی و بیگانگی نسبت به دریافت آموزه‌های معرفتی و احکام فقهی شیعه قرار داشت. به‌همین دلیل بسیاری از شیعیان این آموزه‌ها را از مسیر اصلی خود یعنی امامان دریافت نمی‌کردند.[۱]

موارد زیر تهدیدی جدی برای استمرار حیات فرهنگی ـ اجتماعی شیعیان به‌شمار می‌رفت:

الف) پدیده گسست جغرافیایی میان جامعه شیعه و امام علیه‌السلام.

ب) تهی‌دستی فرهنگی همه‌جانبه جامعه شیعه.

ج) سمّ‌پراکنی گروه‌های تخریب‌گر فرهنگی در کوفه مانند اهل رأی (ر.ک: جمعی از نویسندگان، دائرةالمعارف بزرگ اسلامی، ج۹، ص۱۲۶تا ۱۳۲، مقاله اصحاب‌رأی).

د) حاکمیت حکومت‌های غیرشیعی که از نخستین روزها به هدف جداکردن جامعه از نهاد امامت و جلوگیری از نشر آموزه‌های اصیل و بی پیرایه دینی بنا نهاده شده‌اند.

هـ) هم‌جواری جامعه شیعه با پیروان مکتب خلفاء که راه خویش را از مسیر فرهنگی اهل‌بیت جدا کردند.

و) فعالیت گسترده برخی از زیرگروه‌های اهل سنت (ر.ک الجعفري، ترجمة أبی حنیفه) با گرایش‌های متفاوت به هدف خنثی‌کردن فعالیت فرهنگی اهل‌بیت علیهم‌السلام به‌گونه‌ای که جامعه شیعه آموزه‌های خود را از آن‌ها دریافت می‌کرد.[۲]

---

۱. الكليني، الكافي، ج۲، ص۲۰، ح۶: وَ كَانَتِ الشِّيعَةُ قَبْلَ أَنْ يَكُونَ ابوجَعْفَرٍ وَ هُمْ لَا يَعْرِفُونَ مَنَاسِكَ حَجِّهِمْ وَ حَلَالَهُمْ وَ حَرَامَهُمْ...

۲. الكليني، الكافي، ج۱، ص۳۹۲، ح۳.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.74.4.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

ز) تهدید بنیان افکن جریان انحرافی غلو که از میان جامعه شیعه رخ نشان داد (ر.ک: حسینی‌شیرازی، اعتبارسنجی احادیث شیعه، ص۳۹۴).

امام علیه‌السلام به‌یاری حلقه اولیه اصحاب خود مانند زراره برای رهایی شیعیان از وابستگی علمی و فرهنگی جامعه رقیب و عبوردادن جامعه اسلامی از این فضای آلوده، اقدامات بنیادین در حیطه مرجعیت علمی انجام دادند که توضیح آن خواهد آمد.

۸-۴. منشأ اثر بودن در جامعه

با توجه به پدیده‌های پیش‌گفته فوق، فضای جامعه شیعه نیاز به دین‌شناسان جامع داشت تا با کوشش و تأثیرگذاری در بستر جامعه، دگرگونی فرهنگی را رقم زنند.[1] امام باقر علیه‌السلام برای رسی‌دن به این هدف دو اقدام اساسی را پی‌ریزی کردند:

الف) به‌تربیت افرادی مانند زراره تا حدّ مرجعیت علمی همت گماردند (الکشي، إختیارمعرفة‌الرجال، ص۱۳۵، ش۲۱۶) تا به دلیل گسست جغرافیایی میان امام و جامعه و حضور نداشتن امام در بستر جامعه بتوانند نبض فرهنگی جامعه شیعه را در همه عرصه‌های دینی کنترل کنند. ایجاد این نوع مرجعیت، جهت‌گیری کلی برای استقرار کارکرد فرهنگی و دین‌گسترانه حدیث داشت که به‌تبع آن تغییر نگرش عمومی در فضای حاکم جامعه پدیدار گشت.

ب) با هشداردادن پی‌درپی نسبت به‌حضور تأثیرگذار جامعه رقیب، حساسیت اصحاب و توانِ دین‌شناسی آن‌ها را برای مواجهه با آن تأثیرات بالا بردند.[2]

عامل بنیادین محبوب‌شدن و اعتماد به زراره، کوشا بودن در دو عرصه دریافت دقیق آموزه‌ها از امام و گستراندن آن‌ها در بستر جامعه به بهترین شکل ممکن است.

---

۱. از صدر روایت: عَالِمٌ يُنْتَفَعُ بِعِلْمِهِ أَفْضَلُ مِنْ سَبْعِينَ أَلْفَ عَابِدٍ (الكليني، الكافي، ج۱، ص۳۳، ج۸) می‌توان دو ویژگی: دین‌شناسِ کامل و جامع به‌همراه تأثیرگذاری در جامعه را برای اصحاب الباقر علیه‌السلام تصویر کرد.

۲. بَابُ الْبِدَعِ وَ الرَّأْيِ وَ الْمَقَايِيس در کتاب الکافی دربردارنده هشدارهای امام باقر علیه‌السلام می‌باشد که مخاطبان را از افتادن در دام مُهلِک نظریه پردازی مبتنی بر رأی شخصی و بدون اتصال به منبع وحی برحذر می‌داشتند.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.74.4.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

همو با فقه‌مداری و نهادینه‌کردن آموزه‌های فقهی به‌تحول و غنای جامعه شیعه می‌اندیشید و از طرف دیگر جامعه را از افتادن در دام فقه‌گریزی و اباحه‌گری غالیان برحذر می‌داشت.

در گزارش‌های مختلف از امام صادق علیه‌السلام به‌کارکرد فرهنگی وی از جمله: توانمند در زدودن بحران‌های فرهنگی و راهگشا بودن برای نسل‌های آینده و پاسبانی از حریم دین اشاره شده که در ادامه به‌تفصیل بررسی می‌گردد:

۱-۸-۴. توانمند در زدودن بحران‌های فرهنگی

در راهبرد مدیریت فرهنگی امام باقر علیه‌السلام، گسترش همه‌جانبه و فراگیر آموزه‌های فقهی در اولویت نخستین قرار داشت[۱] و از سوی دیگر جریان‌های انحرافی مانند غالیان، زدودن فقه مداری و گسترش اباحه‌گری را در دستور کار خود قرار داده بودند (ر.ک: التميمي المغربي، دعائم الإسلام، ص۴۸ تا ۵۰). با در نظر داشتن این دو واقعیت مهم، خوانش گزارش‌های زیر معنا و مفهومی ویژه پیدا می‌کند:

گزارش کشی: "بِهِمْ يَكْشِفُ اللهُ كُلَّ بِدْعَةٍ يَنْفُونَ عَنْ هَذَا الدِّينِ انْتِحَالَ الْمُبْطِلِينَ وَ تَأْوُّلَ الْغَالِين (الكشي، إختيار معرفة الرجال، ص۱۳۷، ش۲۲۰) به روشنی به بیان کارکرد راویان دین‌شناس از جمله زراره می‌پردازد که وجود خود را ظرف آموزه‌های هدایتی فراگرفته از نهاد امامت قرار داده‌اند. کارکردی که در پرتو بهره‌گیری دانش دینی از مجرای عصمت و کاربست درست آن در عرصه اجتماع، نقشی چون نقش امامان که در ضمن حدیث پیامبرگرامی در کتاب قرب الإسناد[۲] بدان اشارت رفته است برای این گروه از راویان رقم می‌زند که عبارت است از: پیراستن دین از تحریف گزاف‌کاران، و ساخته‌های باطل‌پسندان، و تأویل نادانان.

نکته در خور درنگ در گزارش: فَإِنَّكَ أَفْضَلُ سُفُنِ ذَلِكَ الْبَحْرِ الْقَمْقَامِ الزَّاخِرِ[۳] یادکرد از زراره به‌عنوان ایمن‌ترین کشتی فرهنگی در اقیانوس عمیق متلاطم و طوفان زده است که

۱. الكليني، الكافي، ج۲، ص۲۰، ح۶.
۲. الحميري، قرب الإسناد، ص۷۷، ح۲۵۰.
۳. الكشي، إختيار معرفة الرجال، ص۱۳۹، ش۲۲۱.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.74.4.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

بستری امن و پیراسته از هر کژی را برای دریافت آموزه‌های دینی فراهم می‌آورد؛ پر واضح است که خارج از چنین مسیری امکان انحراف و نرسیدن به‌حقیقت دین وجود دارد.

این گزارش‌ها نشان‌گر رویارویی مستقیم و همه‌جانبه زراره در برابر تهدیدها و انحراف‌ها به‌وسیله نشر آموزه‌ها می‌باشد. توان ایمن‌سازی فرهنگی از طرف وی موجب زدودن بحران‌های فرهنگی جریان‌های منحرف و عبوردادن جامعه از کژی‌ها و ناراستی‌ها گردید. این پدیده تا آن‌جا ادامه یافت که مخالفان، تاب ایستادگی در برابر حرکت فرهنگی عمیق و همه‌جانبه و هدف‌دار امام باقر علیه‌السلام را نداشتند.

جمیل‌بن‌دراج در گزارش کوتاهی نقش تأثیرگذار یاران آن حضرت را در زدودن جریان انحرافی غلو نمایانده و می‌گوید: «غالیان را براساس بغض‌شان نسبت به‌یاران امام از جمله زراره شناسایی می‌کردیم».[۱]

۲-۸-۴. راهگشا برای نسل‌های آینده

استمرار حیات احادیث امام باقر علیه‌السلام و جلوگیری از نابودی و به‌فراموشی سپردن آن، مدیون تلاش‌های زراره است: لَوْ لَا زُرَارَةُ وَ نُظَرَاؤُهُ لَانْدَرَسَتْ أَحَادِيثُ أَبِي علیه‌السلام.[۲] از طرف دیگر این افراد کوشا امکان دریافت و کشف حقیقت دین را برای نسل‌های پسین فراهم آوردند و اگر مانند زراره در عرصه نقش‌آفرینی قرار نمی‌داشت امکان بهره‌وری از داده‌های دینی برای آیندگان سلب می‌شد: وَ لَوْ لَا هَؤُلَاءِ مَا كَانَ أَحَدٌ يَسْتَنْبِطُ هَذَا....[۳]

ابوبصیر می‌گوید به‌امام صادق علیه‌السلام عرض کردم:

«پدر شما من را حدیث کرد که زبیر و مقداد و سلمان فارسی موهای سر خویش را تراشیدند تا با ابوبکر مقاتله کنند. امام علیه‌السلام در جواب او فرمود: "اگر زراره نبود گمان می‌کنم که احادیث پدرم. امام باقر علیه‌السلام نابود می‌شد".[۴]

پاسخ امام صادق علیه‌السلام به ابوبصیر در خور درنگ است؛ شاید امام قصد القای

۱. همان، ص۱۳۸، ش۲۲۰: قَالَ جَمِيلٌ: وَ كُنَّا نَعْرِفُ أَصْحَابَ أَبِي الْخَطَّابِ بِبُغْضِ هَؤُلَاءِ رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِمْ.
۲. همان، ص۱۳۶، ش۲۱۷.
۳. همان، ص۱۳۶، ش۲۱۹.
۴. همان، ص۱۳۳، ش۲۱۰.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.74.4.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

چنیـن مفهومـی بـه مخاطـب دارد کـه در عصـر حاضـر راه مقابلـه بـا جریـان فرهنگـی رقیـب، کوشـش در انتشـار آموزه‌هـای اهل‌بیـت و دفـاع از آن می‌باشـد کـه زراره پیش‌قـدم بوده است.

۳-۸-۴. پاسبانی از حریم دین

در گزارش عیسی‌بن‌السری[۱] مهم‌ترین و گسترده‌ترین کار امام باقر علیه‌السلام بازگردان حلال و حرام تبیین شده است. در گزارش‌های مختلف زراره به‌عنوان حافظ حریم دین مورد توجه قرار گرفته است.[۲] زیرا در بازگو کردن احکام حلال و حرامی که از امام باقر علیه‌السلام در اختیار داشت، امین بود.[۳] به‌سبب پاسبانی صحیح از این امانت، طالبان علم را برای دریافت بسته‌های معرفتی به‌آن‌ها ارجاع داده‌اند.[۴]

تحول فرهنگی با توجه به‌دوربودن مرکز استقرار شیعیان (کوفه) از مدینه که امام در آن می‌زیستند بدون بهره‌گیری از فرهیختگان جامعه شیعی امکان پذیر نبود. زراره در دو عرصه دریافت آموزه‌های معارفی و فقهی از امام و گستراندن آن در جامعه شیعی با امانت‌داری کامل به بهترین شکلِ ممکن، نقش آفرینی کرد.

زنده‌کردن یاد اهل‌بیت علیهم‌السلام[۵] و برپا داشتن یاد امام باقر علیه‌السلام[۶]، پیش‌گیری از به فراموشی سپردن آثار نبوت[۷] و پاسبانی از آثار امام باقر علیه‌السلام[۸] و پای‌بندی عملی زراره به دین[۹] را می‌توان از مؤلفه‌های شکل‌گیری هویت مرجعیت علمی زراره نام برد.

---

۱. الكليني، الكافي، ج۲، ص۲۰، ح۶.
۲. الكشي، إختيار معرفة الرجال، ص۱۳۶، ش۲۱۹: هَؤُلَاءِ حُفَّاظُ الدِّينِ.
۳. همان، ص۱۳۶، ش۲۱۹؛ ص۱۳۷، ش۲۲۰؛ ص۱۷۰، ش۲۸۶؛ ص۲۳۹، ش۴۳۳.
۴. همان، ص۱۳۵، ش۲۱۶.
۵. همان، ص۱۳۶، ش۲۱۹.
۶. همان، ص۱۳۷، ش۲۲۰؛ يُحْيُونَ ذِكْرَ أَبِي علیه‌السلام.
۷. همان، ص۱۷۰، ش۲۸۶: لَوْلَا هَؤُلَاءِ انْقَطَعَتْ آثَارُ النُّبُوَّةِ وَ انْدَرَسَتْ.
۸. همان، ص۱۳۶، ش۲۱۷.
۹. الزراري، رسالة أبي غالب الزراري، ص۱۳۶.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.74.4.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

۵. کارکردهای مرجعیت علمی زراره

امام صادق علیه‌السلام شناختِ منزلت شیعیان را به‌اندازه کارکرد دین‌گسترانه و انتقال احادیث به‌بهترین شکل ممکن به‌جامعه پیوند داده است.[۱]

زراره از یارانی بود که از علم امام لبریز گشته و در کوفه به‌دین‌گستری پرداخت و با تهاجم‌های فرهنگی یا سوء برداشت‌های برخاسته از متن جامعه در تقابل بود و با ارتزاق فکری از جانب امام به‌عنوان مخزن علم و حامل اسرار امام معرفی گردید[۲] به‌گونه‌ای که آن‌ها را به چراغ هدایت فرا روی جامعه شیعه[۳] و ایمن‌ترین کشتی فرهنگی در اقیانوس عمیق متلاطم و طوفان زده تبدیل کرد.[۴]

کارکردهای مرجعیت علمی زراره با توجه به‌گزارش‌های مختلف در منابع حدیثی و رجالی، در چهار عرصه نمایان می‌گردد:

۵-۱. مرجعیت علمی در برطرف ساختن نیازهای دین‌شناختی جامعه

از آن جایی‌که دسترسی به امام همیشه و به راحتی امکان‌پذیر نبود، چاره کار در رجوع به افرادی قرار داشت که توان‌مندی ایشان در پاسخ‌گویی به پرسش‌ها و نیازهای دین‌شناختی مورد تایید امام بوده و آن‌ها را قابل اعتماد می‌خواند. به‌گاه کاوش در گزارش‌های رجال کشی با گزارشی روبرو می‌شویم که نشان از دغدغه فیض‌بن‌مختار دارد؛ دغدغه‌ای که جز با اطمینان قلب و آرامش خاطر فرو نمی‌نشیند. امام صادق علیه‌السلام به‌هدف فرو نشاندن این دغدغه و رساندن به آرامش، او را به زراره ارجاع می‌دهند.[۵]

۵-۲. شاگردپروری

بایستگی استمرار فرهنگ‌گستری در بستر جامعه شیعه، نیاز به پرورش شاگردانی

---

۱. الكشي، إختيار معرفة الرجال، ص۳.
۲. همان، ص۱۳۷، ش۲۲۰: كَانُوا عَيْبَةَ عِلْمِهِ...
۳. همان، ص۱۳۷، ش۲۲۰: هُمْ نُجُومُ شِيعَتِي أَحْيَاءً وَ أَمْوَاتاً يُحْيُونَ.
۴. همان، ص۱۳۹، ش۲۲۱:... فَإِنَّكَ أَفْضَلُ سُفُنِ ذَلِكَ الْبَحْرِ الْقَمْقَامِ الزَّاخِرِ.
۵. همان، ص۱۳۵، ش۲۱۶.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.74.4.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

داشت که هم دریافت‌کننده آموزه دینی و هم انتقال‌دهنده به نسل‌های پسین باشند. با تکیه بر سه گونه داده زیر می‌توان شاگردپروری زراره را پی‌جوئی کرد:

داده اول: گزارش کشی از جمیل‌بن‌دراج حکایت از ارتباط علمی پیوسته با زراره دارد که توان چشم‌گیر علمی خود را مدیون جلسات علمی وی دانسته[1] و تعداد زیادی از روایات او را دریافت و به‌نسل‌های پسین منتقل کرده است.

داده دوم: ابوغالب زراری در رساله خود به‌گاه ترسیم شخصیت زراره به حیثیت جامعیت و تأثیرگذاری وی در شاگردپروری پرداخته و می‌گوید: متکلمین شیعه در آن عصر شاگردان جناب زراره بوده‌اند (الزراري، رسالة أبي غالب الزراري، ص۱۳۶).

داده سوم: بررسی آماری از سندهایی است که به وسیله کتب اربعه به‌آن‌ها دست می‌یابیم. هنگامی‌که زراره و شاگردان پر کار او از جهت گستره روایات و هم‌چنین شخصیت روایی آنان مورد دقت واقع می‌شود، یافته‌ها و تحلیل‌های علمی مختلف به‌دست خواهد آمد.

در کتب اربعه شیعه تعداد ۲۷۰۲ سند از زراره توسط ۹۳ راوی نقل شده است که میزان پراکندگی آن‌ها در جدول زیر مشخص شده است:

تعداد کل:	الکافی	الفقیه	التهذیب	الاستبصار
۹۳ راوی	۶۸ راوی	۲۳ راوی	۶۰ راوی	۳۸ راوی

توجه به رابطه آماری زراره با راویان از خویش، بیان‌گر آن است که پُرکارترین راویان از سرشناس‌ترین چهره‌های علمی عصر خویش بوده‌اند؛ به عنوان مثال:

حریزبن‌عبدالله‌السجستانی	المثنی‌بن‌الولیدالحناط
عمربن‌اذینة	عبدالله‌بن‌مسکان
عبدالله‌بن‌بکیربن‌اعین	حمادبن‌عثمان‌الناب
جمیل‌بن‌دراج	ثعلبة‌بن‌میمون

۱. همان، ص۱۵۴

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.74.4.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

علی بن رئاب الکوفی	عبید بن زرارة بن اعین
موسی بن بکر الواسطی	محمد بن حمران بن اعین
ابان بن عثمان الاحمر	

۳-۵. انتقال تراث زراره به نسل‌های پسین

در نمودار زیر، زراره به عنوان یکی از سرشاخه‌های اصلی زنجیره انتقال آموزه‌های شیعه و ارتباط میان وی و شاگردان پرتکرارش در نسل‌های پسین در انتقال میراث حدیثی حوزه کوفه به حوزه حدیثی قم قابل مشاهده است.

انتقال میراث حدیثی موجب آشکار شدن پدیده‌ای ویژه به نام "طریق" در فرهنگ اعتبارسنجی شیعه گردید. در واقع "طریق"، مسیری برای انتقال کتاب‌های حدیثی پیشین به نسل‌های بعدی است، نه انتقال مفاهیم شفاهی و زبانی. "طریق" می‌تواند منبع بسیار مناسبی برای شناخت راویان فعال و پرتکرار و چگونگی ارتباط حوزه‌های حدیثی مختلف با یکدیگر باشد.

با توجه به اهمیت داده‌ها و نمایش نموداری آن‌ها در ذیل، یک نمونه جهت استفاده بهتر مورد بررسی قرار می‌گیرد:

در کتب اربعه تعداد ۲۷۰۲ سند از آموزه‌های دریافتی زراره وجود دارد؛ این اسناد در قالب ۹۳ راوی[۱] به نسل‌های پسین منتقل شده که حریز بن عبدالله السجستانی به عنوان یکی از شاگردان پرتکرار، تعداد ۶۶۶ سند از او نقل کرده است. در نسل بعدی حماد بن عیسی از طریق حریز تعداد ۵۹۱ سند از آموزه‌های زراره را دریافت و تعداد ۲۸۸ سند آن، از طریق ابراهیم بن هاشم و ۱۵۸ سند از طریق حسین بن سعید به حوزه حدیثی قم انتقال یافته است.

---

۱. در شمار راویانِ از زراره با ۹۳ نفر مواجه هستیم که تعداد ۱۳ نفر بیشترین روایت را از او نقل کرده‌اند. می‌توان این افراد را به عنوان شاگرد و انتقال دهنده‌های اصلی آموزه‌های زرارة بن اعین قلمداد کرد.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.74.4.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

یافته‌های بسیاری را از ترجمه راویان مطرح‌شده در نمودار ذیل می‌توان درباره انتقال تراث زراره از طریق شاگردانش استنباط کرد؛ از جمله:

الف) نام‌بردگان در سلسله شاگردان "زراره"، به‌عنوان افراد پرکار و شناخته شده در انتقال میراث فرهنگی شیعه هستند که بیش‌ترین آن‌ها دارای توثیق خاص بوده[۱] و تعدادی از آن‌ها با مبانی توثیقات عام، قابل توثیق می‌باشند.[۲]

ب) نه تنها زراره به‌عنوان سرگروه این زنجیره، از طبقه اول اصحاب اجماع می‌باشد[۳]، بلکه مهم‌ترین شاگردان و نیز شاگردانِ شاگردان وی از اصحاب اجماع بشمار می‌آیند؛ جمیل‌بن‌دراج، عبدالله‌بن‌مسکان، عبدالله‌بن‌بکیر، حمادبن‌عیسی، ابان‌بن‌عثمان به‌عنوان طبقه دوم اصحاب اجماع[۴] و صفوان‌بن‌یحیی، محمدبن‌ابی‌عمیر، حسن‌بن‌محبوب، حسن بن علی بن فضال، فضالة بن ایوب، احمد بن محمد بن ابی‌نصر از اصحاب اجماع در طبقه سوم متولی انتقال تراث به‌نسل‌های بعدی هستند.[۵] (این راویان با رنگ خاکستری در نمودار نشان داده شده‌اند.)

ج) زراره شنیده‌های خود از صادقین علیهما‌السلام را در الواح گردآوری می‌کرده است.[۶] اگرچه نگاشته‌های حدیثی وی به‌طور مستقل انتشار نیافت، اما به‌طور قطع می‌توان مدعی شد که به‌عنوان منابع اصلی در کتاب‌های شاگردان انعکاس یافته است.[۷]

---

۱. النجاشي، رجال‌النجاشي، ص۱۲۶، ش۳۲۸؛ ص۲۱۴، ش۵۵۹؛ ص۲۳۳، ش۶۱۸. الطوسي، فهرست كتب‌الشيعة، ص۱۶۲، ش۲۴۹؛ ص۳۲۴، ش۵۰۴؛ ص۳۰۴، ش۴۶۴؛ ص۱۱۴، ش۱۵۴؛ ص۲۶۳، ش۳۷۵؛ ص۲۹۴، ش۴۴۱؛ ص۱۵۶، ش۲۴۰؛ الكشي، إختيار معرفة‌الرجال، ص۴۱۲.

۲. النجاشي، رجال‌النجاشي، ص۴۱۴، ش۱۱۰۶؛ ص۱۳، ش۸؛ ص۴۰۷، ش۱۰۸۱. الطوسي، فهرست كتب‌الشيعة، ص۴۵۲، ش۷۱۷؛ ص۴۷، ش۶۲؛ ص۴۶۸، ش۷۴۸؛ ص۴۱۸، ش۶۳۸.

۳. الكشي، إختيار معرفة‌الرجال، ص۲۳۸، ش۴۳۱.

۴. همان، ص۳۷۵، ش۷۰۵.

۵. همان، ص۵۵۶، ش۱۰۵۰.

۶. همان، ص۱۴۳، ش۲۲۶.

۷. صاحبان جوامع حدیثی مانند صدوق و شیخ طوسی به روش‌های مختلف، منابع و طرق دستیابی به‌نوشته‌های مکتوب اولیه را در قالب مشیخه، فهرست، سند بیان کرده‌اند.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.74.4.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

د) پرکارترین راویان از زراره، دارای اصل[۱] و کتاب[۲] هستند و به این‌وسیله تراث را به‌نسل‌های بعد منتقل کرده‌اند. با توجه به‌تراکم ارائه شده، قابل توجه است که بسیاری از روایات بنیادین فقهی شیعه توسط حریز از زراره در قالب کتاب‌های مختلف نقل شده است که همه آن‌ها به‌عنوان اصل شمرده می‌شوند.[۳]

هـ) کتاب‌های حدیثی شاگردان زراره با طی کردن فرایند قرائت و سماع[۴] و اجازه با کم‌ترین میزان آسیب‌پذیری و بالاترین ضریب اطمینان به‌نسل‌های پسین انتقال یافته است. به‌عنوان نمونه می‌توان به‌موارد زیر اشاره کرد:

۱. نجاشی در طریق خود به‌کتاب حریزبن‌عبدالله‌سجستانی (شاگرد زراره) به‌فرایند قرائت و سماع در تمام طبقات تأکید کرده است.[۵]

۲. حسن‌بن‌علی‌بن‌فضال، کتاب عبدالله‌بن‌بکیر (شاگرد زراره) را با فرایند قرائت و سماع به‌فضل‌بن‌شاذان انتقال داده است.[۶]

۳. حسن‌بن‌علی‌بن‌زیادالوشاء به‌احمدبن‌محمدبن‌عیسی دستور می‌دهد که برای دریافت کتاب‌های علاءبن‌رزین و ابان‌بن‌عثمان‌الاحمر (شاگرد زراره) استنساخ را آغاز کند و در مرحله بعد به‌فرایند قرائت و سماع بپردازد.[۷]

---

۱. فهرست‌کتب‌الشیعة، ص۱۱۴، ش۱۵۴؛ ص۲۶۳، ش۳۷۵.

۲. النجاشي، رجال‌النجاشي، ص۲۸۳، ش۷۵۲؛ ص۲۲۲، ش۵۸۱؛ ص۱۲۶، ش۳۲۸؛ ص۲۵۰، ش۶۵۷؛ ص۴۰۷، ش۱۰۸۱؛ ص۱۳، ش۸؛ ص۴۱۴، ش۱۱۰۶؛ ص۲۱۴، ش۵۵۹؛ ص۱۴۳، ش۳۷۱؛ ص۱۱۸، ش۳۰۲؛ ص۲۳۳، ش۶۱۸.

الطوسي، فهرست‌کتب‌الشیعة، ص۳۲۴، ش۵۰۴؛ ص۳۰۴، ش۴۶۴؛ ص۴۵۲، ش۷۱۷؛ ص۴۷، ش۶۲؛ ص۴۶۸، ش۷۴۸؛ ص۲۹۴، ش۴۴۱؛ ص۱۵۶، ش۲۴۰؛ ص۳۰۸، ش۴۷۰؛ ص۴۱۸، ش۶۳۸.

۳. الطوسي، فهرست‌کتب‌الشیعة، ص۱۶۲، ش۲۴۹: له کتب، منها: کتاب الصلاة، کتاب الزکاة، کتاب الصیام، کتاب النوادر تعد کلّها في الأصول.

۴. فرایند قرائت و سماع برای انتقال تراث با دستور امام در جامعه شیعه نهادینه شده است. ر.ک: الکلیني، الکافي، ج۱، ص۵۲، ح۵.

۵. النجاشي، رجال‌النجاشي، ص۱۴۵

۶. همان، ص۳۵.

۷. همان، ص۳۹.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.74.4.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

و) در ترجمه شاگردان زراره، عبارات زیر درج شده است:

۱. جمیل‌بن‌دراج: له کتاب رواه عنه جماعات من الناس.[۱]

۲. ثعلبة‌بن‌میمون: له کتاب... قد رواه جماعات من الناس.[۲]

۳. عبدالله‌بن‌بکیر: له کتاب کثیرالرواة.[۳]

۴. عبیدبن‌زراره: له کتاب یرویه جماعة عنه.[۴]

۵. حمادبن‌عثمان: روی عنه جماعة.[۵]

۶. مثنی‌بن‌الولید: له کتاب یرویه جماعة.[۶]

عبارات حاضر، کاشف از نهادینه شدن کتاب محوری در جامعه شیعه دارد. با فراوانی نسخه‌های کتاب و هم‌چنین با فراگیری آن‌ها توسط شاگردان به‌شیوع و گسترش مجموعه‌های حدیثی کمک شایانی شد.

و) فرایند قرائت و سماع و نهادینه‌شدن کتاب‌محوری، حکایت از طراحی یک سیستم برای انتقال حدیث شیعه به‌نسل‌های پسین توسط امام دارد. بسیاری از نگاشته‌های اصحاب در این فرایند روش‌مند مورد استقبال چشم‌گیر جامعه شیعه قرار گرفت.[۷] آشکار است که این امر مانع جدی بر سر راه دگرگون‌سازی آموزه‌های یک کتاب حدیثی است. بدین جهت امکان جعل و تحریف در این‌گونه از میراث به‌شدت کاهش یافته و مورد اعتنا قرار نمی‌گیرد.

---

۱. همان، ص۱۲۷.

۲. همان، ص۱۱۸.

۳. همان، ص۲۲۲.

۴. همان، ص۲۳۳.

۵. همان، ص۱۴۵.

۶. همان، ص۴۱۴.

۷. با جستجوی کلید واژه‌های: «عدة، جماعة، جماعة کثیرة، جماعات، خلق» در کتاب رجال نجاشی می‌توان به‌فراوانی و شیوع گسترده کتاب‌های اصحاب پی‌برد.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.74.4.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

سال نوزدهم، شمارهٔ ۷۴، بهار ۱۴۰۱

۴-۵. بازسازی تمدن شیعی برپایه خواست امام علیه‌السلام

فقه به‌عنوان مجموعه آموزه‌های رفتاری که نشان از باورهای عمیق و زیربنایی مذهبی دارد، مهم‌ترین و شاخص‌ترین مجموعه آموزه‌های دینی را تشکیل داده که استقلال و هویت فرهنگی جامعه شیعه را به‌دنبال دارد.

شیعه به‌دلیل پیشینه تاریخی دگرگون و فشار و خفقان بنی‌امیه امکان علنی‌ساختن فقه و هویت فرهنگی خویش را در جامعه نداشت.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.74.4.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

راهبرد امام‌باقر علیه‌السلام برای سامان بخشیدن و انسجام جامعه شیعه، نشر فراگیر آموزه‌های فقهی توسط مرجعیت علمی مانند زراره بود؛[1] زیرا با گسترش و پای‌بندی به‌آن منجر به جداسازی جامعه شیعی از جامعه فرهنگی رقیب می‌شد.

زراره در مقام مرجعیت علمی، حرکت و جهش برای تمدن‌سازی شیعی را دنبال می‌کرد. این پدیده نیازمند پیوستگی و ارتباط همیشگی با نهاد امامت بود. نهادی که ویژگی‌هایی چون: برخورداری از دانش لازم برای گستراندن آموزه‌های دینی در بستر جامعه، پاسخ‌گویی به‌تمام نیازهای دین‌شناختی[2] و خدایی‌بودن این دانش (ر.ک: همان، ج۱، ص۲۶۰ و ۲۷۳) و خطا ناپذیربودن (ر.ک: همان، ج۱، ص۳۹۹) را دربردارد.

پیامد حرکت علمی زراره، غنی‌شدن شیعه از لحاظ محتوا و رخ‌نمودن هویت فرهنگی مستقل و نیازمندیِ فرهنگی جامعه اهل سنت به‌شیعیان بود. برخی از متون حدیثی مانند: لَوْلَا زُرَارَةُ وَ نُظَرَاؤُهُ لَانْدَرَسَتْ أَحَادِيثُ أَبِي[3]، هَؤُلَاءِ حُفَّاظُ الدِّينِ وَ أُمَنَاءُ أَبِي عَلَى حَلَالِ اللهِ وَ حَرَامِهِ[4]، به روشنی در این معنا دلالت دارد و بر پایه همین روایات است که گفتار امام صادق علیه‌السلام به عیسی‌بن‌السری[5] را باورپذیر می‌کند.

۶. دستاورد

جامعه شیعی که قبل از امامت امام باقر علیه‌السلام به‌دلیل واقع‌شدن در یک محاصره و هجوم فرهنگی همه‌جانبه از سوی پیروان مکتب خلفاء، از دست‌یابی به‌آموزه‌های اصیل دینی به‌شکل فراگیر محروم مانده بود؛ بعد از امامت امام باقر علیه‌السلام، با تدبیر ایشان حرکت به‌سوی غنی‌سازی و تحول فرهنگی در بستر عمومی جامعه شکل گرفت.

---

۱. الكليني، الكافي، ج۲، ص۲۰، ح۶: ...حَتَّى كَانَ ابوجَعْفَرٍ فَفَتَحَ لَهُمْ وَبَيَّنَ لَهُمْ مَنَاسِكَ حَجِّهِمْ وَ حَلَالَهُمْ وَ حَرَامَهُمْ.

۲. همان، ج۱، ص۲۶۱، ح۲.

۳. الكشي، إختيار معرفة الرجال، ص۱۳۶، ش۲۱۷.

۴. همان، ص۱۳۶، ش۲۱۹.

۵. الكليني، الكافي، ج۲، ص۲۰، ح۶: ...حَتَّى صَارَ النَّاسُ يَحْتَاجُونَ إِلَيْهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا كَانُوا يَحْتَاجُونَ إِلَى النَّاسِ...

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.74.4.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

مهم‌ترین ابزار غنی‌سازی و گسترش فرهنگ دینی در جامعه، پدیده‌ای به‌نام حدیث بود. حدیث از گذر امام با واسطه و نقش‌آفرینی گروهی که از آنان به‌راویان تعبیر می‌شد به‌بسترعمومی جامعه انتقال یافت.

به‌دلیل گسست و فاصله جغرافیایی میان محل زیست امام (مدینه) و محل تجمع اصلی شیعیان (کوفه)، گروهی می‌بایست آموزه‌های دینی را در بالاترین سطح، دریافت و انتقال می‌دادند.

در میان این گروه، افراد شاخصی مانند زراره حضور دارند که در جایگاه مرجعیت علمی نصب شده و بیش‌ترین نقش را در پیاده‌سازی موفق طرح امام داشتند. مهم‌ترین هدف این راویان گذردادن جامعه شیعی از مرحله فقر فرهنگی به‌مرحله شکوفایی فرهنگی در پرتو مدیریت امام معصوم علیه‌السلام بود.

از ویژگی‌های مهم زراره در جایگاه مرجعیت علمی می‌توان به جامعیت علمی، حامل اسرار اهل بیت، جریان‌سازی علمی، منشأ اثربودن در جامعه، برتری در مناظرات، تلاش مستمر در دستیابی به آموزه‌ها و رهایی شیعیان از وابستگی علمی به جامعه رقیب اشاره کرد.

کارکردهای مرجعیت علمی زراره را بایست در برطرف‌سازی نیازهای دین شناختی جامعه، شاگردپروری، انتقال تراث و بازسازی تمدن شیعی برپایه خواست امام مشاهده کرد.

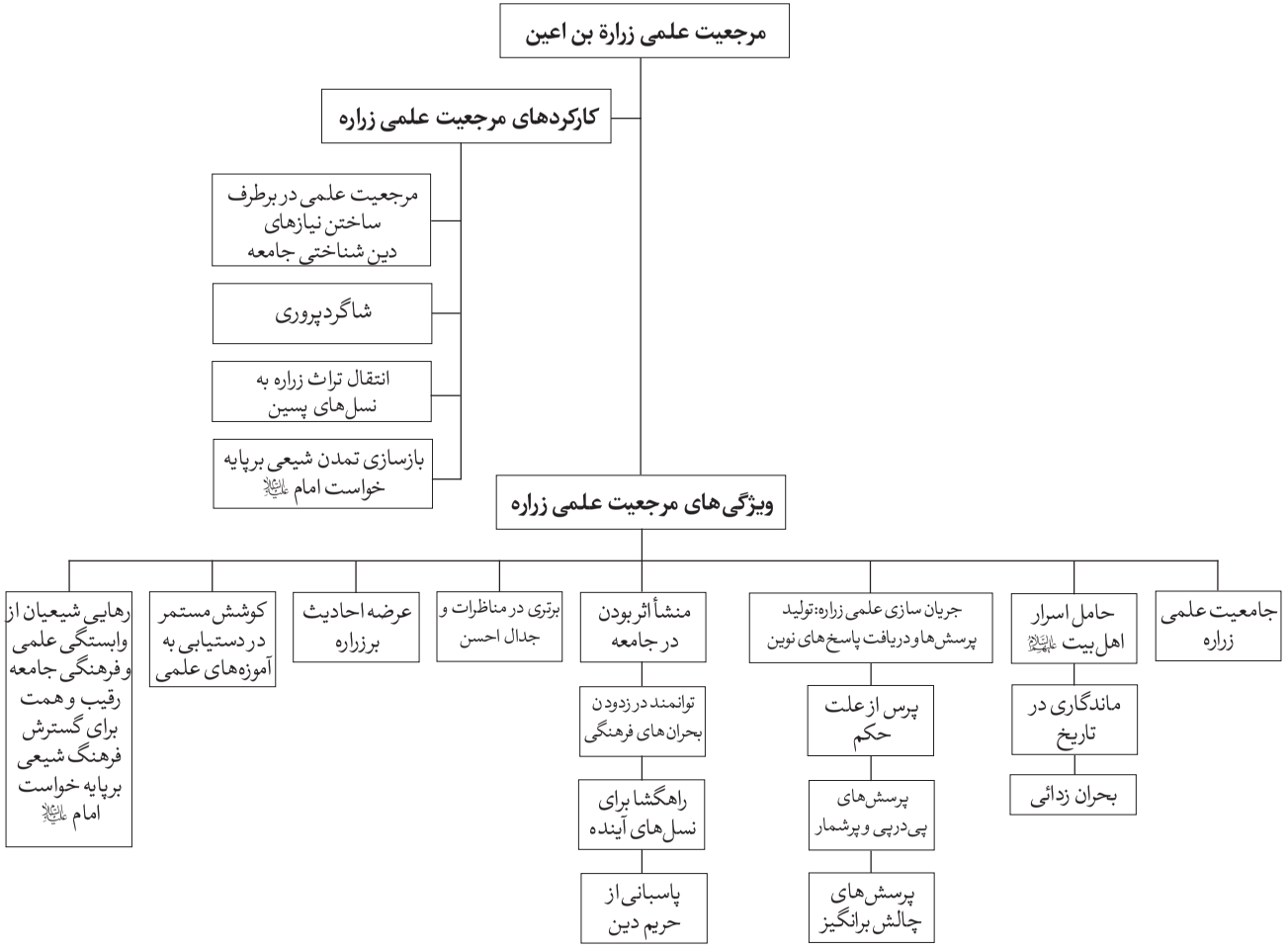
در ذیل مدل مفهومی مرجعیت علمی زرارة بن أعین را می‌آوریم:

سال نوزدهم، شمارهٔ ۷۴، بهار ۱۴۰۱

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.74.4.1]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.74.4.1] [Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

Edited with the trial version of Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit: www.foxitsoftware.com/shopping

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

پیشنهاد موضوع مقاله و پایان نامه:

موضوعات زیر پیرامون شخصیت علمی و فرهنگی زرارة بن اعین پیشنهاد می‌گردد:

۱. تأثیر زراره در هویت بخشی جامعه شیعه؛

۲. گونه‌شناسی روایات زرارة بن اعین؛

۳. عرصه‌های پرسش‌گری زرارة بن اعین؛

۴. نقش زراره در تثبیت بنیان‌های امامتی در عصر امام باقر علیه‌السلام؛

۵. سیر انتقال احادیث زراره به کتاب الکافی با نگرش کتاب‌محور.

کتاب‌نامه:

قرآن کریم

۱. ابن أبي جمهور الأحسائي، محمد بن علي بن ابراهيم، عوالي اللئالي العزيزية في الأحاديث الدينية، تحقيق: مجتبى عراقى، دارسيدالشهداء، قم: ۱۴۰۵ق.

۲. ابن‌النديم، محمدبن‌إسحاق، الفهرست، تحقيق: إبراهيم رمضان، دارالمعرفة، بيروت: ۱۴۱۷ق.

۳. ابن شعبة الحراني، الحسن بن علي، تحف العقول عن آل الرسول، تحقيق: علي اكبر غفاري، مؤسسة النشرالاسلامي، قم: ۱۳۶۳ش.

۴. البرقي، احمدبن ابی عبدالله، کتاب الرجال، تصحیح: حسن مصطفوی، انتشارات دانشگاه تهران، تهران: ۱۳۴۲ش.

۵. التميمي المغربي، القاضي النعمان بن محمد، دعائم الإسلام، تحقيق: آصف فيضى، مؤسسة آل البيت علیهم‌السلام، قم: ۱۳۸۵ق.

۶. الجعفري، محمدرضا، ترجمة ابی حنیفه، بنیاد فرهنگی جعفری، قم: ۱۳۹۵ش.

۷. جمعی از نویسندگان، دائرة المعارف بزرگ اسلامی، مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی، تهران: ۱۳۶۷ش.

۸. حسینی شیرازی، سیدعلیرضا، اعتبارسنجی احادیث شیعه، سمت، تهران: ۱۳۹۷ش.

۹. ----------، لطفی‌پور، محمد، مصداق‌یابی و کارکردهای فرهنگی واژه «أَصْحَابُ أَبِي» در کلام امام صادق علیه‌السلام، مجله: مطالعات قرآن و حدیث سفینه، تابستان ۱۴۰۰ـ شماره۷۱ (۳۶صفحه ـ از ۴۷ تا ۸۲).

۱۰. الحلي، عبدالكريم بن طاووس، فرحة الغرى في تعيين قبر أمير المؤمنين علي بن أبي طالب علیه‌السلام

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.74.4.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

في النجف، منشورات الرضي، قم: بی‌تا.
۱۱. الحميري، عبد الله بن جعفر، قرب الإسناد، مؤسسة آل البيت عليهم‌السلام، قم: ۱۴۱۳ق.
۱۲. الزراري، احمد بن محمد، رسالة أبي غالب الزراري إلى ابن ابنه في ذكر آل أعين، تصحيح: سيد محمدرضا جلالی، دارزين العابدين، قم: ۱۴۳۷ق.
۱۳. الشريف الرضي، محمد بن حسين، نهج البلاغة، تحقيق: صبحی صالح، انتشارات هجرت، قم: ۱۴۱۴ق.
۱۴. الشيخ البهائي، محمد بن الحسين العاملي، مشرق الشمسين و إكسير السعادتين، تحقيق: سيد مهدی رجائی، بنياد پژوهش‌های اسلامی، مشهد: ۱۳۸۷ش.
۱۵. الصدوق، محمد بن علی بن بابويه، الخصال، تحقيق: علی اکبر غفاری، مؤسسة النشر الاسلامي، قم: ۱۳۶۲ش.
۱۶. ----------، كمال الدين و تمام النعمة، تحقيق: علی اکبر غفاری، دارالكتب الإسلامية، تهران: ۱۳۹۵ق.
۱۷. ----------، من لايحضره الفقيه، تحقيق: علی اکبر غفاری، مؤسسة النشر الاسلامي، قم: ۱۴۱۳ق.
۱۸. الصفار، محمد بن الحسن، بصائر الدرجات في فضائل آل محمد، تصحيح: محسن كوچه‌باغی، مكتبة آية‌الله المرعشي النجفي، قم: ۱۴۰۴ق.
۱۹. الطبرسی، احمد بن علی، الإحتجاج على أهل اللجاج، تحقيق: محمدباقر خرسان، نشر مرتضی، مشهد: ۱۴۰۳ق.
۲۰. الطوسي، محمد بن الحسن، تهذيب الأحكام، تصحيح: حسن الموسوی خرسان، دارالكتب الإسلاميه، تهران: ۱۴۰۷ق.
۲۱. ----------، رجال الطوسي، تصحيح: جوادالقيومي، مؤسسة النشر الاسلامي، قم: ۱۳۷۳ش.
۲۲. الطوسي، محمد بن الحسن، فهرست كتب الشيعة و أصولهم و أسماء المصنّفين و أصحاب الأصول، تحقيق: عبدالعزيز طباطبائی، مكتبة المحقق الطباطبائي، قم: ۱۴۲۰ق.
۲۳. العاملي، الحسن بن زين الدين، منتقى الجمان في احاديث الصحاح و الحسان، تصحيح: علی اکبر غفاری، مؤسسة النشر الاسلامي، قم: ۱۳۶۲ش.
۲۴. العياشي، محمد بن مسعود، تفسير العياشي، تحقيق: سيدهاشم رسولی محلاتی، المطبعة العلمية، تهران: ۱۳۸۰ق.
۲۵. الكشی، محمد بن عمر، إختيار معرفة الرجال، محمد بن الحسن الطوسی، تحقيق: حسن

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.74.4.1]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

مصطفوی، دانشگاه مشهد، مشهد: ۱۴۰۹ق.
۲۶. الكليني، محمدبن‌يعقوب، الكافي، تحقيق: علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، دارالكتب‌الإسلامية، تهران: ۱۴۰۷ق.
۲۷. المجلسي، محمدباقر، بحارالأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة‌الأطهار عليهم‌السلام، دار إحياء التراث‌العربي، بيروت: ۱۴۰۳ق.
۲۸. ----------، مرآة‌العقول في شرح‌أخبار آل‌الرسول، تحقيق: سيدهاشم رسولی محلاتی، دارالكتب‌الإسلامية، تهران: ۱۴۰۴ق.
۲۹. النجاشي، احمدبن‌علی، رجال النجاشي، مؤسسة‌النشرالاسلامي، قم: ۱۳۶۵ش.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.74.4.1]